

SZEMLE

Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedel. Fordította és utószót írta KULCSÁR Péter, Bp. Balassi Kiadó 1094 p.

A közép-itáliai születésű történetíró azon kevés itáliai humanisták közé tartozott, akik nemcsak alkalmi feladatot teljesítettek Magyarországon, hanem életük nem is jelentéktelen részét szentelték a magyar történelem megismerésének és megírásának. Persze, 1486-ban, első magyar útja előtt valószínűleg még ő sem gondolta, hogy kisebb–nagyobb megszakításokkal életét Magyarországon fogja leélni Mátyás, majd Ulászló udvari történetírójaként, s végső nyugvóhelyét pedig az óbudai Szt. Margit templomban meglelni. A magyar történelmet öt tizedre (decas), azokat pedig a címnek megfelelően tíz–tíz könyvre osztva a kezdetektől 1496 végéig tárgyalja tekintélyt parancsoló, ha honfitársa Ransanus művével vetjük egybe, meghökkenően bő terjedelemben. A terjedelmes opus, jelen kiadásban 70 A5-ös ív, azonban nemcsak a szerző teljesítményét tükrözi, hanem olvasótól és fordítótól egyaránt nem kevés áldozatot követel meg.

Kulcsár Péter korábban megjelent munkái (*Bonfini forrásai*, Bp. 1973., *Bonfini-kéziratok*. MKSz 1995. 3. sz.) és jelen kötet lényegretörően rövid utószava alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy Bonfini művének érdeklődő olvasókban bőven volt része az elmúlt évszázadok alatt. Még II. Ulászló életében több mint 20 kéziratos másolat készült róla, majd 1541-et követően részletek, majd Zsámboky Jánosnak köszönhetően 1565 után a teljes mű jelenik meg újabb és újabb kiadásokban. Fordítói azonban már kevesebben voltak. Két német fordítása mellett (1545, 1581) csak töredékeket olvashattunk (franciául, olaszul, illetve magyarul – Heltai Gáspár, Kardos Tibor, Geréb László, Kulcsár P.). Pedig a világ

a magyar történelmet Bonfini nyomtatott kiadásaiából ismerte meg, amelyek – szemben a modern kritikai kiadással 1936/1976 – fellelhetők Európa minden jelentős könyvtárában. A Zsámboky által gondozott kiadás révén persze nemcsak Bonfinit vehette kézbe az olvasó, hanem a magyar történelmi kronológiában eligazító táblázatokat, s a magyar történelem forrásainak egy nem érdektelen válogatását (törvények, oklevelek, Brodarics Mohácsi csataleírása, Callimachus és Oláh Miklós Attilája, 16. századi kiegészítések és források stb.) Mindezek után talán felesleges méltatni a fordító teljesítményét, aki a hazai historiográfia páratlan alkotását teljes terjedelmében, a már említett kritikai kiadás alapján, elsőként ültette át magyar nyelvre. A fordítás mögött a Bonfini-kutatás évtizedeinek eredményei is ott vannak, mint minden fordítás során itt is filológiai problémák sorát kellett megoldani, s a fordításban felkiáltó jellel jelzett *crusecből* még így is maradt. Ugyanakkor óvakodnánk a fordítást egyszerűen a Bonfini-kutatás melléktermékének tekintni, hiszen a hazai olvasóközönség alapvetően e fordításon keresztül fogja megismerni és a gördülékeny, olvasmányos fordításnak köszönhetően megkedvelni *A magyar történelem tizedei* című művet.

A fordításnak a szakmai olvasóközönség is örül, hiszen feltehetőleg igen kevesen akadtak, akik teljes egészében elolvasták latin eredetiben a művet. Ez a megjegyzés már átvezet a fordítás kérdésköréhez, mivel a mű humanista stílusa, visszatérő szerkezeti és stilisztikai paneljei az olvasó és fordító számára egyaránt nehéz feladatot jelentenek. Már maga a mű címében szereplő „tizedek” kifejezésről is csak remélhető, hogy a mai olvasó számára érthető lesz. Meglehet, nem ártott volna egy értelmező alcímmel kiegészíteni, ami egyértelmű-

vé tette volna a könyv műfaját azok számára is, akik soha nem hallottak Bonfiniről. (Mellszobra is csak a világháború előtt állt a főváros I. kerületében.) A fordító álláspontja teljes mértékben elfogadható: képtelenség jegyzetelni egy ekkora terjedelmű művet, ugyanakkor bizonyos eligazítást mégis megkívánna az olvasó. A hasznos névmutató – ez már a latin kiadásokban is helyet kapott – mellett talán hasznos lett volna a margón az évszámokat, legalább a Bonfini által említett évszámokat feltüntetni, miként arra a teljes 16. századi kiadások kínálnak példát. Akár az egyes könyvekhez lehetett volna utólag, a tartalomjegyzékben magyarázó alcímeket fűzni.

A legnagyobb nehézség, az olvasó és fordító szempontjából egyaránt, hogy egy humanista irodalmi alkotás megértése erudídiót kíván. A fordító nem tehet mást, mint jelen esetben is történt, lefordítja a leginkább ókori terminológiát használó munkát, s az olvasóra bízta, hogy felismerje az egyes kifejezések értelmét az adott korban. Így a péntekből Vénusznak szentelt nap lesz, a prágai egyetemről mint „gimnáziumról” ír (532. o.), a káptalant, kolostort „collegium”-nak nevezi (119, 440, 564, 956. o.). Az olvasó számára legnehezebben követhető, különösen ha nem olvasta el igen figyelmesen az első tized első könyvének földrajzi bevezetőjét, a historizáló hely- és népnevek azonosítása lesz. A lengyelekre felváltva használja a lengyel, szarmata, polyák szavakat, a németekre az alemann – ami lehetne sváb is –, germán, német, sváb, teuton változatokat, talán még a rutének roxolán nevéhez fűz legtöbbször magyarázatot.

A helységnevek és személynevek mai, érthető alakban való közlésével teljesen egyetértünk. (A Bellus Ibolya-féle *Képes Krónika*-fordításban jól érzékelhető, a nevek eredeti formában való közlése által okozott nehézség.) A magunk részéről ebben még tovább mentünk volna, s ahol ez nem elvi jelentőségű, ott valóban az elfogadott, modern variánst használtuk volna (pl. Noszvaj, Novaj helyett 190. o., Ascalon, Ascalan helyett 332. o., Damietta, Damiaata helyett 389. o., Adalheid, Alheit helyett 326. o., Piroska, Piriska helyett 326. o., Szvatopluk, Szvate helyett 190. o., keleti örgrófság, keleti márkaság helyett 229.

o. Talán még inkább kerültük volna a mai, de egy meghatározott modern értelemben való kifejezések használatát: pl. polgárórság 313. o., hadtápcsapat 329. o., államosított javak 962. o., metropolis 227. o., stratégia 2. o., hadtest, hadrend számtalanszor. Az élvezetes fordításban nehezen érthető részek szinte alig maradtak, pl. „kibontják a hadrendet” 293. o. „véres kardot röptet körbe” 98. o. „titkos olaj” 929. o. „magánéletre kényszerít” 183. o. „legtisztesebb temetéssel hantolták el” 397. o. Ugyanakkor a fordítónak a modern nyelvi fordulokat, kifejezéseket alkalmazó gyakorlatával, mégha első pillantásra meglepőek is, egyet lehet érteni. Thuróczy után Bonfini felkérésnek egyik oka éppen az volt, hogy szerettek volna egy olvasható, retorikailag kimunkált, az akkori stíluseszmenynek megfelelő alkotást. Csak ízelítőül, pl. kiszállni a játékból 574. o., kemény fejmosást kapott 307. o., meghajtották őket 555. o., papucsférj 195. o., elkunyerált korona 436. o. stb. Maga Bonfini is büszkén vallotta, hogy a „történetet az események szórakoztató változatosságával izesítsük”.

A szövegben a mai kiadványokban sajnos igen gyakori számítógépes szedési hibák szinte nem is fordulnak elő (kivételek: vissza jöve-tel 277. o., királylyal 927. o.). A kiadó a tőle megszokott magas színvonalú munkát nyújtotta ebben a kiadványban is. Azért meg még külön is hálásak lehetünk, hogy nem a hazai könyvkiadásban megszokott válogatás, hanem a teljes mű közreadására vállalkoztak. Zsám-boky megjegyzése a latin kiadás bevezetőjében /praeterire tamen nequeo, paucarum esse gentium historias, copia et stilo pares/ mutatis mutandis a fordításra is igaz.

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

Scheiber Sándor: Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1847–1992. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 1993. 416 p.

A magyarországi zsidó sajtó megindítója, a haladó magyar zsidóság egyik legkiválóbb alakja Löw Lipót Pápán volt rabbi. Az 1847-ben megjelent *Magyar Zsinagóga* ezt a jellem-

ző alcímet viseli: *Felvilágosodott vallásosság, tiszta erkölcsiség és buzgó hazafiság az izraeliták közti elterjesztésére*. Egyetlen száma jelent meg, mert szerkesztője az 1848/49-es szabadságharc tábori papja lett, majd rövid időre fogásba hurcolták. Szegedre 1850-ben került, ahol aztán tudományos munkássága révén országos, sőt bizonyos vonatkozásban nemzetközi hírnévre tett szert. A biztató kezdet után még tizennégy évet kellett várni az újabb zsidó újság megjelenésére, hiszen Haynau rémuralma, az „Ideiglenes Közigazgatási Szervezet” bevezetése, a császári egyeduralom meghírdetése, az új „sajtórendtartás” bevezetése mind – mind bénítólag hatott az irodalmi életre, és jórészt csfájában fojtott el minden kiadói kezdeményezést. A politikai nyomás enyhültével azonban rögvést feltámadt a zsidó sajtó is. Bár kezdetben csak kérészerű nap- és hetilapok (*Magyar Izraelita, Magyar-Zsidó Közöny, Ifjúági Iratok, Izraelita Közöny*) jelennek meg, de az *Izraelita Tanügyi Értesítő* már háromnegyed évszázadig (1875 – 1944) él, s mellette, körülötte gomba módra szaporodnak a magyar nyelvű zsidó újságok.

Csakhamar felmerült a magyar – zsidó folyóiratok bibliográfiájának szükségessége, melyet Herzog Manó kaposvári főrabbi készült összeállítani a *Magyar Zsidó Szemle* híradása szerint (1886. 228. oldal), de a tervből nem lett semmi, és hagyatékából sem került elő erre utaló kézirat, illetve cédulaanyag. Az első megjelent bibliográfia Groszmann Zsigmondtól származik, akinek az összeállítása az *Egyenlőség* 1911-es jubileumi számában jelent meg. Munkája azonban elég hiányos. A Csehszlovákiában megjelent lapok bibliográfiáját Enten Manó (Kassa, 1933.), a romániaiakat Monoki István (Budapest, 1941.) rendezte sajtó alá. Scheiber Sándor tehát nem járt töretlen úton, amikor a *Kürjat Sepher* 1956–57-es számában közzétette eladdig gyűjtött céduláit, melyek 308 – jórészt legújabb kori sajtótermékről adnak számot. Cikkeinek megjelenése után tovább gyűjtötte az anyagot. Feljegyzett minden véletlenül elé került adatot papírfecnikre, levélborítékra, vagy ami éppen kezeügyébe került. Nem volt képzett könyvtáros, a szakbibliográfiák készítésének megannyi buktatóját nem tudta elkerülni, de

széles körű műveltsége megóvta a nagyobb hibáktól, és így katalógusát csak kiegészítésekkel kellett ellátniuk a sajtó alá rendezőknek, Scheiberné Bernáth Líviának és Barabás Györgyinek, akik arra törekedtek, hogy a lehető legtöbb címről személyes kézbevétele alapján készítsenek pontos leírást. Ezáltal sikerült a megjelenési adatokat, a szerkesztők és a vezető munkatársak nevét, az esetleges mellékleteket igen nagy részletességgel feltárni. Természetesen közlik az őrzási helyre vonatkozó adatokat is, s arra törekedtek, hogy a nagyobb budapesti (esetenként vidéki) könyvtárak állományát tüntessék fel. Sajnálkozva kellett megállapítaniuk, hogy vannak fontos, több évtizedet átfogó sajtóorgánumok, amelyeknek nincs a magyarországi könyvtárakban teljes sorozata. (Ez persze nemcsak a judaikák esetében van így, s a jelenlegi anyagi lehetőségek mellett még remény sincs kiegészítésükre.) Scheiber Sándor olyan hírlapszerű nyomtatványokat is felvett, amelyek csak egyetlen alkalommal jelentek meg (báli közöny, a purim vigalmára készült élelődő lap, házassági évforduló köszöntése stb.). Rejtély, hogy hol látta ezeket, hiszen könyvtárainkban nem találhatóak meg. Saját – nyomtalanul eltűnt – gyűjteményében lettek volna? A halála után a Magyar Tudományos Akadémiára került hagyatékában nincsenek, mint ahogy eltűnt legendás kéziratgyűjteménye is. Az aprónyomtatványokra vonatkozó adatokat Scheiber nem találhatta ki. Ilyet róla még feltételezni is képtelenség. Akkor hát hol vannak? Talán egyszer nyomukra akadnak.

Scheiber Sándor „magyar zsidó” szóhasználatában tudatosság van, és egész munkásságát meghatározó szemlélet. Tudatosan mellőzött minden német vagy jiddis nyelvű sajtóterméket, mégha a magyar zsidóság lapja volt is, hacsak nem talált a címben magyar nyelvű elemet. Tévedés lenne azt gondolni róla, hogy valami romantikus-naív magyarság-érzés élt benne. Csupán csilláptíthatatlan kíváncsisággal vizsgálat a két nép művelődéstörténeti nyomait a másik kultúrájában, mi a magyarban zsidó, és a zsidóban magyar. Ez a hungaro – judica szenvedély és elkötelezettség – amint azt Komoróczy Géza a kötet magvas előszavában megállapítja – Scheiber Sán-

dor tudósi magatartásának legfőbb és legfontosabb ismérve. S bár bibliográfiája számos kiegészítésre szorul, letagadhatatlanul igaz, hogy magyar zsidó bibliográfiája sokáig alapvető kézikönyve lesz a zsidósággal foglalkozó kutatóknak.

KÖHEGYI MIHÁLY

Eladó az egész világ. Képes és (képtelen) hirdetéstörténet. Szerkesztette: SZOKÁCS Eszter. Válogatta Pataki Judit és SZOBOSZLAI Margit. Budapest, Ab Ovo, 1994.

Az utóbbi időben a reklámgrafika iránti érdeklődés határozottan fellendült. A mintegy két évtizede megjelent régi áru- és kereskedelmi plakátok hasonmásait tartalmazó gyűjtemény album után 1987-ben régi reklámokat tartalmazó asztali naptár látott napvilágot. De több kiállításról is beszámolhatunk: 1986-ban a hazai plakátművészet százéves történetét bemutató retrospektív bemutató vonzott hatalmas tömeget a Múcsarnokba. Ezt még több sikeres kiállítás is követte az Iparművészeti Múzeumban és a Budapesti Történeti Múzeumban. A Legújabbkori Történeti Múzeum 1991 végén megnyílt rendkívül érdekes vállalkozása pedig az utolsó ötven év történetét mutatta be plakátokban.

A most ismertetett könyv a reklám egy olyan műfajáról szól, amellyel eddig kevesebbet foglalkoztak: az újságokban, folyóiratokban és kalendáriumokban oly nagy számban közzétett fizetett hirdetésekéről van szó. Tár László támaszkodott leginkább erre a dokumentumfajta a századforduló társadalmának életét ismertető, a *Délbábok országa* című könyvében. — Ezek a hirdetések — legalábbis korunkban — a kiadványok létalapját biztosítják.

A rövid, de szellemes bevezető után az összeállítók 18 témakörbe (ruházati cikkek, élelmiszerek, vendéglátóipar, kozmetikumok stb.) sorolva mutatják be hallatlanul gazdag anyagukat, a csoportokon belül szigorú kronológiai rendet követve a múlt század közepétől egészen napjainkig. A kötet végén hosszan sorolják fel mindazon periodikákat, melyeket a könyv anyagának összeállításánál felhasználtak,

de a számos illusztráció arra enged következtetni, hogy önálló aprónyomtatványokat is közzétettek. A remek borítón és a színes mellékleteken mindenesetre a hazai reklámgrafikának a század első évtizedeiben oly népszerű műfajával, a számolócédulákkal találkozunk, melyek a képes plakátok mellett ahazai reklámgrafikának talán a legsikerültebb termékei.

A kitűnő kiadvány nemcsak az alkalmazott grafika történetének szempontjából érdekes. Lapjait forgatva sokkal többet megtudunk az elmúlt 150 év társadalom- és életmód-történetéről, mint egynemely fontoskodó tanulmányból. Messzemelőleg egyetértünk a bevezető szavaival: „... a hirdetés — az eladás — története nyíltan vagy áttételesen, de megrendítő pontossággal tükrözi az ország történetét.”

INDALI GYÖRGY

Short-title catalogue of Hungarian books printed before 1851 in the British Library. (London) 1995. viii, 354 p. - 22 cm.

A világ egyik legjelentősebb könyvállományával rendelkező gyűjteményét a londoni British Library (korábban British Museum) őrzi. A valamennyi nyomtatvány legfontosabb bibliográfiai adatait magában foglaló, általános katalógus közreadása mellett a korábbi századokban készült kiadványokat a hosszú évtizedek óta igen következetesen és szívósan végzett munka keretében ismertetik még jobban áttekinthető módon, speciális kötetekben. Az 1501 előtti, ún. ősnymtatványok gondos és részletes leírása eddig már több mint tíz kötetben immár közel egy évszázada folyik, bár már befejezéshez közeledik, de még ma is dolgoznak rajta. Az 1601 előtt megjelent kiadványok feltárása földrajzi csoportok szerint történik igen rövid, ún. „short-title catalogue” (STC) formában. A könyvnyomtatás e korai szakaszának termékei közül a legfontosabbak már az elmúlt évtizedek során napvilágot láttak a német, az olasz, a francia, a németalföldi, a spanyol, a portugál stb. kötetek formájában. Némelyikhez már pótlásokat is közreadtak. A nemzeti bibliográfiák két legfontosabb szempontját érvényesítették ezeknél: a nyelvet és a

területet. Vagyis az említett STC-kötetekben az illető ország területén készült valamennyi, továbbá az ezen kívül az illető nemzet nyelvén részben vagy egészben előállított nyomtatványok adatait foglalták össze. Az említett következetességgel folyik a további századok termékeinek az említett szempontok szerint történő feltárása és speciális kötetekben történő megjelentetése. Így legutóbb több kötetben az eddigi legnagyobb terjedelmű STC-kiadványban a Londonban őrzött 17. századi német nyomtatványokról adtak számot.

A fentebb említett legnagyobbak és nagyok után immár a kisebb nemzetekre is sor került ennek a valóban rendkívüli fontosságú kiadványsorozatnak keretében. Őszinte örömmünkre szolgálhat, hogy ezek élén a most megjelent magyar kötetről lehet hírt adni. Miután hazánk nyomdatermékeinek száma mindig is csupán töredékét jelentette az említett, fejlettebb országokénak, az időhatárt ennek megfelelően jóval későbbben, a 19. század közepéig vonták meg. Különbön mind elvi, mind gyakorlati szempontjai azonosak a British Library STC-sorozatának többi tagjával. A számításbavett területet a mostani kötet, a történelmi szempontnak megfelelően és a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia gyakorlatával pontosan azonos módon határozta meg. Ez a történelmi Magyarországot jelenti Erdélyig, de Horvátország nélkül: a Kárpát-medence a Dráva-Duna vonaláig.

Az angol nemzeti gyűjtemény a teljességre való törekvés során korábban valóságos világkönyvtár létrehozására törekedett, ahol valamennyi ország minden kiadványa megtalálható. Ennek jegyében jelentős gyűjtemények egész sorát vásárolták meg. A régi magyar és magyarországi nyomtatványaik jelentős része így került Londonba 1870-ben Nagy István kimagaslóan fontos könyvtára és Waltherr László röplapgyűjteménye keretében 1873-ban. (Ez utóbbinak jelzete ma a Hung. rövidítéssel kezdődik, és azt Czigány Lóránt katalogizálta.) Nagy István több 16. századi unikumot is tudhatott magáénak, így a Széchenyi Könyvtár is igyekezett azokat megszerezni, de a németországi árvereztetőnél a British Museum többet kínált.

Ilyen és ehhez hasonló módon az idők folyamán a mai British Library, amint ezt a bevezető is — a szokásos angol visszafogottsággal — megjegyzi: „Nyugat-Európa valószínűleg legnagyobb magyar gyűjteményével rendelkezik”. A most megjelent kötet ezt igazolja is. A katalógus jóval több mint négyezer, a fent körvonalazott gyűjtőkörbe tartozó, Londonban őrzött magyar, ill. magyarországi nyomtatvány adatait írja le igen sommásan: a szerző neve, a rövidített cím, az impresszum, a formátum és a jelzet. (Terjedelmet csak akkor közöl, ha egy éven belül ugyanaz a mű többször is megjelent, és ezek megkülönböztetésére szolgál a lapszám.) Ennek a puritán szükségzavúságnak ellenére a kiadványok megnyugtató bibliográfiai azonosítása — az esetek túlnyomó többségében — azért megvalósítható.

Az időrendben haladva a művek száma természetesen egyre nő: 16–17. század kb. 200, 18. század kb. 1300, 1801–1850 kb. 2700. Közülük, elsősorban a későbbi századokból, nem egy bibliográfiai korábbról ismeretlen. Ez jelentős kiegészítéssel járul hozzá a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia mind teljesebb adatgyűjtéséhez. Az új kötet jó áttekinthetőségét a legfontosabb szempontok szerinti, sokrétű mutatórendszer biztosítja: 1. címmutató a szerző neve nélkül, vagy annak csak betűivel jelölt köteteknél; 2. nyomdahelyek és azon belül nyomdák szerinti mutató; 3. ugyanaz a külföldi magyar nyelvűekhez; 4. hamis és koholt helynevek és kiadók szerinti áttekinthetőség; 5. a nyomdászok betűrendes jegyzéke a nyomdahelyre történő utalással.

Miután a hazai szakirodalom is adója a 19. század első feléből a nyomdászok jegyzékének megbízható összeállításával, a fenti mutatók mind csak az 1801 előtti kiadványokat ölelik fel. A külön raktározott Waltherr-gyűjteményen kívüli nyomtatványokat a British Library hatalmas katalógusából Geoffrey Arnold kereste ki, aki azután az egész kiadványt a mutatókkal együtt végleges formába öntötte. Az egész munkát őszinte elismerés illeti.

Bibliographie analytique des écrits relatifs à Voltaire 1966 – 1990. Frederick A. SPEAR, avec la participation d'Elizabeth KREAGER. Oxford, 1992. Voltaire Foundation, XXIX, 493 p.

A félezer oldalas, ikonográfiával, név- és tárgymutatóval ellátott analitikus Voltaire-bibliográfia a jelzett két és fél évtizedben Voltaire-ről írott munkák, cikkek, tanulmányok rendkívül hasznos repertórium. A korábbiakhoz csatlakozó 3546 bibliográfiai adatával tovább gazdagítja az új erőre kapott Voltaire-kutatásokat. Az időszakot különlegessé tette a kínáló alkalom, Voltaire halálának (1778) 200. évfordulója; ez a nemzetközi kutatások elmélyülését, Voltaire és a felvilágosodás század, illetve a voltaire-i életmű és a francia forradalom eszmetörténeti összefüggéseinek vizsgálatát ösztönözte.

A kutatási eredmények közzétételére jellemző, hogy a H. T. Mason irányításával már megindított *Studies on Voltaire and the eighteenth century* (Comité de réd. A. Brown, M. Cook, N. Cronk, M. Hobson, C. Mervaud, F. Moureau, D. W. Smith) tanulmány-sorozat 31–279. kötete ebben a periódusban jelent meg. Az is szem előtt tartandó, hogy az életmű és levelezés folyamatos kiadása is számos kötet publikálásával járt; az *Oeuvres complètes de Voltaire* időrendbe sorolt 1–84. kötet kiadásának irányítója Ulla Kölving, aki W. H. Barber (Président d'Honneur) és a szerkesztő bizottság (G. Barber, A. Brown, J. Ehrard, D. J. Fletcher, S. Menant, C. Mervaud, R. Pomeau, J. Vercriuse, D. Williams) tevékeny részvételével tartja kézben az oxfordi Voltaire Foundation életmű-sorozatát. A levelezésnek szentelt 85–135. kötet, *Correspondence and related documents* kiadója Th. Besterman (1968–1977 – 25000 p. 51 vol.), külön bibliográfiai mutatókkal. A két nagy vállalkozás műhelymunkájával párhuzamosan kibontakozó Voltaire-kutatások újabb kezdeményezése a R. Pomeau nevéhez fűződő új Voltaire életrajz, *Voltaire en son temps* első (1985, 1988) köteteinek elindítása (1694–1734–1749), amely azóta időrendben (1750–1759–1770–1791) további kötetekkel folytatódott. Kiemelendő a csaknem száz főnyi nemzetközi szerzői együttes részvételével készült, *Le Siècle de Voltaire: hommage à René Pomeau* (Ed. C.

Mervaud et S. Menant. Oxford, 1987, vol. 2.) gyűjteményes kötet rendkívül sokrétű tanulmányanyaga.

Az 1966–1990-es időszak Voltaire-kutatóinak eredményeinek publikációit fölmérő bibliográfiai tíz tárgykörbe rendezi három és félezernyi adatát. Vegyes kötetek, emlékkönyvek (mélanges) és gyűjtemények; bibliográfia és könyvtörténet; biográfia; kritikák és általános életrajzok; hatások és intellektuális összefüggések; Voltaire, az író és gondolkodó; évfordulók; utánzások, adaptációk, dramatizálások; ikonográfia. A megjelent változatos műfajú anyag természetéhez igazodó szerkesztés áttekinthetővé teszi a bibliográfia kézikönyvszerű használatát.

S használatát követező, folytatódó időszakos Voltaire-bibliográfia szintén igen gazdagnak ígérkezik, tanúsítja a Voltaire születése (1694) 300. évfordulója alkalmából készült írások, folytatódó kötetek egész sorának megjelenése. Köztük a színesen illusztrált, *Voltaire et le siècle des Lumières* (Réd. Guy Chaussignand-Nogaret. Paris, Presses Universitaires de France, 1994), valamint a voltaire-i örökség egyetemes értékeinek bemutatását szolgáló „Voltaire és Európa” égisze alatt, a l'Hôtel de la Monnaie de Paris és a Bibliothèque Nationale de la France által megrendezett különleges kiállítás, *Voltaire et l'Europe* (Ed. par Francoise Bléchet, avec la coll. de Marie-Odile Germain. Paris PUF 1994), J. Favier és P. Consigny előszavával, R. Pomeau bevezetőjével megjelent illusztrált katalógus. A bibliofil érdeklődést kielégítő, csaknem háromszáz egységet, különféle alkotásokat és műveket tartalmazó, festmények, rajzok, metszetek, kéziratok, könyvek, nyomtatványok, szobrok, műtárgyak, érmék, mobilialk gyűjteménye a francia nemzeti örökség gondozását, összegyűjtését, őrzését, irodalmi-történelmi hagyományai ápolását szolgáló intézmények összefogásával valósult meg. Mindez az utókor emlékezetébe idézi a voltaire-i életmű európai összefüggéseit.

Augenlust und Zeitspiegel. Katalog und Handbuch von Büchern, Musikalien, Landkarten, Veduten, Zeitungen und Zeitschriften von österreichischen Verlagen des 18. und 19. Jahrhunderts, mest in seltenen Erstausgaben. Hrsg. Peter R. FRANK — Helmut W. LANG. Wien — Köln — Weimar. 1995. Böhlau Verlag. 162 S.

Szép kiállítású katalógus jelent meg a Böhlau Kiadóról 1995-ben *Augenlust und Zeitspiegel* címmel rendezett könyvkiállítás anyagát mutatja be. a kiállítás rendezői azt kívánták bizonyítani a szerintük e téren még tájékozatlan nemzetközi közvélemény számára, hogy a Habsburg monarchiában a 18–19. század folyamán — a kedvezőtlen cenzúravizonyok ellenére — milyen gazdag könyvtermésből lehet válogatni. Hangsúlyozták a bevezetőben, hogy amit a korebeli német könyvkiadás és könyvkereskedelem általánosan ismert, az ausztriai német és pláne a monarchia nem német nyelvű könyvkultúrája még mindig az ismeretlenség homályában rejtőzik. E kiállítás (és katalógus) első ízben vállalkozott arra, hogy a barokk kortól 1848-49-ig bezáróan az osztrák könyvtermésről áttekintést nyújtson.

A kiállítás — a katalógus tanúsága szerint — nemcsak a külső és bibliofil vonatkozásaiban értékes kiadványokat, hanem a művelődéstörténeti szempontból is széles skáláját kívánta bemutatni a korabeli osztrák könyvtermésnek, noha az első fejezetben a szép könyvek és költészet kaptak helyet. A továbbiak során azonban egész áttekintést kapunk számos más kiadvány-típus képviselőiről is. Az egyes könyvtípusok bemutatása előtt rövid és tömör összefoglalást olvashatunk az illető kiadvány-típusok történetéről, szerepéről. Mindjárt a szép könyvek fejezete után a monarchia nem németnyelvű — magyar, cseh, szlovák, szerb, horvát, szlovén, lengyel, olasz és görög — szerzőinek néhány művei következnek. (A magyar szerzőket Bél Mátyás egyik latin műve és Petőfi Sándor magyar nyelvű verseskötete képviseli.)

A továbbiak során az osztrák szerző művei következnek, majd a cenzúra és a tiltott könyvek bemutatása. A korszak jellegzetes kiadványai: az almanachok, kalendáriumok és zsebkönyvek és helyet kaptak, ezt követik a színházi kiadványok, szövegek könyvek. Bemutatást

nyernek a jellegzetes jozefinista felvilágosodás kiadványai, a népszerű művek különböző fajtái: népkönyvek, lovagregények, szentimentális novellák. Bemutatást nyer a sokat vitatott utánnomások néhány példánya is. Ezt követik a politikai-társadalmi, vallási, katonai, jogi, zenei, természettudományi és egyéb témájú nyomtatványok bemutatója, de nem maradnak ki a folyóiratok és az újságok sem. Ezek bevezetéseként különösen jól informálódhatunk a 18. sz. végén kibontakozó osztrák sajtó történetének kezdeteiről. A gazdag összeállítást útikönyvek, gyermek- és ifjúsági irodalom bemutatása, majd a német szerzők osztrák kiadókról megjelentetett műveinek bemutatása zárja le. A szépen illusztrált katalógus végén gazdag, a témával kapcsolatos bibliográfia és névmutató található.

Az úttörő jellegű kiállítási katalógus — antológia jellege ellenére is — átfogó betekintést nyújt a Habsburg monarchia 18–19. századi könyvtermésébe, és főleg a színvonalas bevezető szövegek révén, széleskörű művelődéstörténeti vázlatot is ad a korról. Számunkra ezen kívül a közös kulturális örökség egyik, maradandó részére is emlékeztet, és arra a sok lehetőségre, aminek közös jövőbeli feldolgozásához is remélhetőleg ösztönzést nyújt.

KÓKAY GYÖRGY

Adolph Freiherr von Knigge: Ausgewählte Briefe. Knigges Leben. Im Auftr. des Adolph-Freiherr-von-Knigge Gesellschaft zu Hannover hrsg. Wolfgang FENNER. Hannover 1996. Fackeltrager-Verl. 384 p.

A német populáris felvilágosodás jelentős képviselőjének 200. halálóvfordulójára a Knigge Társaság kezdeményezésére tíz kötetben jelentek meg Knigge válogatott művei, a jeles német Knigge-szakértő, felvilágosodás-kutató Wolfgang Fenner válogatásában és gondozásában. Az ismertető (tizedik) kötet Knigge levelezésének negyven darabját tartalmazza az eddig felkutatott 130-ból (jegyzéket a függelékben megkapjuk), és a Wolfgang Fenner új, főleg levéltári kutatásain alapuló, általa írt, alaposan jegyzetelt, részletes bibliográfiával ellátott Knigge-életrajzot. A kötet

fölképzése szerencsés, a kiadott negyven levél és az egyes levelek után található, szűkszavú, de a levelekben olvasható személyekről és eseményekről eligazítást adó jegyzeteket az igen részletes biográfia követi, amelyekből nemcsak a tragikus kitérőkkel és hányattatásokkal teli életút (jellegzetes 18. századi értelmiségi sors) bontakozik ki, nemcsak a német felvilágosodás egy iránya tárul elénk (illuminátus és szabadkőműves vonatkozásokkal), hanem a 18. századi német könyvkiadás- és terjesztéstörténet, Knigge változó, vele levelező könyvkiadói révén, illetőleg a német (színházi) sajtó historikumának egy fejezete is. Ugyanis Knigge olyan bárói családból származott, amelynek rangja mellett szinte kifizethetetlen adósságai voltak, ezért a széles érdeklődésű, nem mindennapi aktivitású Adolph ott igyekezett pénzhez jutni, ahol a leginkább tehetségesnek mutatkozott: az írás révén. Csakhogy bármily sikeresnek bizonyultak is könyvei, a 18. század második felében Németországban sem volt még szerzők jogi törvény, így az utánnomások, kalózkidadások jócskán megrövidítették a szerzőt és a kiadót (míg más kiadót pénzhez juttattak). Knigge fölismerte helyzetének képzelenségét, kiszolgáltatottságát, és megkísérelte, hogy alaposabban beletekintsen a maga és kiadói lehetőségeibe. Küzdelme, amely korántsem jelenti, hogy a rablókiadásokkal kapcsolatos állásfoglalása mindig következetes és egyértelmű lett volna, nemcsak idevonatkozó írásaiból (Über den Bücher-Nachdruck), hanem levelezéséből is ismerős, sőt, egyik – másik regényében szintén szóvá teszi a rablókiadások okozta károkat, a rablókiadók garzdalkodását.

Általában elmondható, hogy az a fajta szociológiai jellegű megközelítés, amely Wolfgang Fenner Knigge-biográfiáját jellemzi (még ott is, ahol szépirodalmi művekről szól), nem egyszerűen az 1960-as németországi irodalom-

tudományi irányzatok egyikének továbbéléséért érdemel említést, hanem azért, mert fölhívja a figyelmet arra, hogy a maguk korában olvasott, ennek következtében a nyilvánosság szerkezetváltását segítő szerzők művei nem esztétikai becsük miatt érdekesek ma számunkra (ők is pedagógiai-nevelő célzatú szándékukat hangoztatták), hanem mentalitástörténeti vonatkozásaikért. Knigge számos vállalkozásban vett részt, kiemelendő recenszi hozzájárulása Nicolainak igen fontos *Allgemeine Deutsche Bibliothek*-jében, valamint az 1778–1779-ben megjelentetett, ma már érdemtelenül kevesebbet emlegetett *Dramaturgische Blätter* szerkesztése és kiadása. Knigge úgy vélte, hogy az író párbeszédet folytat az olvasóval, az írói mesterség valójában a gondolatok nyilvános közlésével jellemezhető, másképpen szólva, kinyomatott szórakoztatás, hangos beszéd, amely minden érdeklődőt megszólít. Knigge a hasznossági elvet tartotta szem előtt íróként, újságíróként is, regényeinek publicisztikai, a napi aktualitásokat olykor nyers állapotukban közlő volta sikerét és számos polémiáját egyaránt eredményezte, de azt is, hogy az egykorú lapok híryanagához hasonlóan, ma inkább történeti dokumentumként olvashatók regényei. Tevékenységére fölfigyelt az osztrák titkos rendőrség, élete végén „fiktív” Blumauer-levéllal próbálták behálózni, magyar, cseh és ausztriai neveket fölemlítve, hogy ezek titkos társaságba lennének bevonhatóak (a magyar nevek majd Sándor Lipót főherceg listáján is megtalálhatóak lesznek). Knigge halála vetett véget a titkosrendőrség akciónak.

A *Knigge válogatott műveinek* tizedik kötete jó szolgálatot tesz sajtó- és könyvtörténeszeknek, felvilágosodás-kutatóknak, germanistának.

FRIED ISTVÁN

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója
Szedte az Argumentum Kiadó
Tördelte a CompuScript KKT
Megjelent 13,94 A/5 iv terjedelemben
HU ISSN 0025-0171
Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme
Felelős vezető Roznai Zoltán

TARTALOM

<i>Gerics József</i> – <i>Ladányi Erzsébet</i> : Gesta és legenda a krónikában: gesta Ladislai regis ..	273
<i>Csapodi Csaba</i> : Az ósnyomtatványok tartalma	283
<i>Pavercsik Ilona</i> : David Frölich feljegyzései műveiről. I.	292
<i>Knapp Éva</i> – <i>Tüskés Gábor</i> : Jezsuita szentek emblemikus életrajzai a 17–18. században	320

KÖZLEMÉNYEK

<i>Lökös Péter</i> : III. Ince pápa De miseria humanae conditionis című traktátusának recepciója kódexirodalmunkban	356
<i>Popa, Klaus</i> : Neue Erkenntnisse über den siebenbürgischen Buchdrucker Lucas Trapoldner	358
<i>V. Ecsedy Judit</i> : A felsőmagyarországi kánonok kiadásairól	361
<i>Varga Imre</i> : A honfoglalás, honalapítás, az állam- és egyházszervezés a magyarországi színhátszás tükrében	371
<i>Csepregi Zoltán</i> : A "Laubáni Biblia" hamis impresszuma	376
<i>Hangodi Ágnes</i> : A könyvnyomtatás feltalálásáról folyó vita I. Péter könyvtárosának beszámolójában	382
<i>Földvári Sándor</i> : Habina Lukács egri szláv könyvhagyatékáról	385
<i>Orosz Beáta</i> : Csokonai Vitéz Mihály történeti földrajzi tárgyú könyvkijegyzései. I.	391
<i>Fehér Katalin</i> : Álcázott pedagógiai röpirat 1802-ből	407

FIGYELŐ

<i>Kókay György</i> : Hopp Lajos (1927–1996)	414
<i>Kuntár Lajos</i> : A régi vasi nyomdászok emlékezete	414
<i>Ferencki László</i> : Az Archives du Futur könyvsorozatáról	417

SZEMLE

Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei. Ford. és az utószót írta Kulcsár Péter. Bp. 1995. Balassi K. (<i>Veszprémi László</i>)	419
Scheiber Sándor: Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1847–1992. Bp. 1993. (<i>Kőhegyi Mihály</i>)	420
Eladó az egész világ. Képes (és képtelen) hirdetéstörténet. Szerk. Szokács Eszter. Bp. 1994. (<i>Indali György</i>)	422
Short-title catalogue of Hungarian books printed before 1851 in the British Library, London, 1995. (<i>Borsa Gedeon</i>)	422
Bibliographie analytique des écrits relatifs à Voltaire 1966–1990. Oxford 1992. (<i>Hopp Lajos</i>)	424
Augenlust und Zeitspiegel. Katalog und Handbuch von Büchern, Musikalien, Landkarten, Veduten, Zeitungen und Zeitschriften von österreichischen Verlagen des 18. und 19. Jahrhunderts. Hrsg. Peter R. Franck – Helmut W. Lang. Köln–Weimar, 1995. Böhlau Verlag. (<i>Kókay György</i>)	425
Adolph Freiherr von Knigge: Ausgewählte Briefe. Knigges Leben. Hrgs. Wolfgang Fenner. Hannover, 1996. (<i>Fried István</i>)	425

SOMMAIRE

<i>Gerics, József</i> – <i>Ladányi, Erzsébet</i> : Gesta et légende dans la chronique: Gesta Ladislai regis	273
<i>Csapodi, Csaba</i> : Le contenu des incunables	283
<i>Pavercsik, Ilona</i> : Les notes de David Frölich sur ses oeuvres I.	292
<i>Knapp, Éva</i> – <i>Tüskés, Gábor</i> : Biographies emblématiques des saints jésuites aux XVII ^e et XVIII ^e siècles	320

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Lőkös, Péter</i> : La réception du tractatus intitulé De miseria humanae conditionis du pape Innocent III dans notre littérature de codex	356
<i>Popa, Klaus</i> : Neue Erkenntnisse über den siebenbürgischen Buchdrucker Lucas Trapoldner	358
<i>V. Ecsedy, Judit</i> : Sur les éditions des canons de la Haute-Hongrie	361
<i>Varga, Imre</i> : La conquête du pays, la fondation de la partie, l'organisation de l'État et de l'Église reflétées par l'art dramatique de Hongrie	371
<i>Csepregi, Zoltán</i> : Un faux impressum de la "Bible de Laubán"	376
<i>Hangodi, Ágnes</i> : Un compte-rendu de la discussion sur l'invention de l'imprimerie dans le rapport du bibliothécaire de Pierre I	382
<i>Földvári, Sándor</i> : Sur le legs de livres slaves d'Eger de Lukács Habina	385
<i>Orosz, Beáta</i> : Les notes de livres de Mihály Csokonai Vitéz du domaine de l'histoire de la géographie I	391
<i>Fehér, Katalin</i> : Une brochure pédagogique déguisée de l'année 1802	407

CHRONIQUE

<i>Kókay, György</i> : Lajos Hopp (1927–1996)	414
<i>Kuntár, Lajos</i> : La mémoire des anciens imprimeurs de comitat Vas	414
<i>Ferencki, László</i> : Sur la collection de livres intitulée Archives du Futur	417

REVUE

Antonio Bonfini: Les décennies de l'histoire hongroise. Trad. et préf. par Péter Kulcsár. Bp. 1995. (<i>Veszprémy, László</i>)	419
Scheiber, Sándor: Une bibliographie des journaux et des revues juifs hongrois 1847–1992. Bp. 1993. (<i>Kőhegyi, Mihály</i>)	420
Le monde entier est à vendre. Une histoire illustrée (et sans illustrations) de l'affiche. Réd. par Eszter Szokács. Bp. 1994. (<i>Indali, György</i>)	422
Short-title catalogue of Hungarian books printed before 1851 in the British Library London, 1995. (<i>Borsa, Gedeon</i>)	422
Bibliographie analytique des écrits relatifs à Voltaire 1666–1990. Oxford, 1992. (<i>Hopp, Lajos</i>)	424
Augenlust und Zeitspiegel. Katalog und Handbuch von Büchern, Musikalien, Landkarten, Veduten, Zeitungen und Zeitschriften von österreichischen Verlagen des 18. und 19. Jahrhunderts. Hrsg. von Peter R. Franck – Helmut W. Lang. Köln – Weimar, 1995, Böhlau Verl. (<i>Kókay, György</i>)	425
Adolph Freiherr von Knigge: Ausgewählte Briefe. Knigges Leben. Hrsg. von Wolfgang Fenner. Hannover, 1996. (<i>Fried, István</i>)	425